

El paper dels sants culturals en els estats nació europeus

Jón Karl Helgason

Des de la perspectiva tradicional de la història cultural i literària, la canonització d'un escriptor o d'un artista sol ser vista com una confirmació que les seves obres tenen qualitats estètiques o ideològiques exemplars o, si més no, que en ser creades van ser en cert sentit renovadores o excepcionals (cf. Sheffy, 1990: 511-512). Des de la perspectiva de la història social, aquesta mena de canonització normalment vol dir que la persona en qüestió assumeix una funció semiòtica especial dins d'una societat: ell o ella són idolatrats, institucionalitzats i fins i tot mobilitzats a l'hora de donar forma a realitats sociopolítiques.

Aquesta mena d'accions poden ser analitzades en relació amb el plantejament per

part d'Itamar Even-Zohar de dos conceptes bàsics pel que fa a la cultura —«cultura com a béns» (*culture-as-goods*) i «cultura com a eines» (*culture-as-tools*). En el primer cas, «la cultura és concebuda com un conjunt i una reserva de béns avaluable, la possessió del quals significa riquesa, estatus alt i prestigi» (Even-Zohar, 2010: 9); en el segon cas, «la cultura és concebuda com un conjunt d'eines per a l'organització de la vida, tant a nivell col·lectiu com a nivell individual» (2010: 12). L'exemple dels poetes escàldics¹ a la cort noruega en l'època medieval és il·lustratiu de tots dos aspectes. Per una banda es considerava els poetes propietats o béns culturals: significaven la riquesa i el poder del rei (Even-Zohar, 1994). Al mateix temps, però, eren instruments útils en la implementació de la ideologia i el llegat del rei, almenys en la mesura que els oients podien arribar a comprendre la seva complexa dicció poètica.

En els darrers segles, el fet de convertir autors i artistes individuals en ídols pòstums ha tingut lloc a Europa per vies interessants. Poetes, novel·listes, dramaturgs, acadèmics, compositors i artistes visuals han estat individualitzats com a líders representatius de la seua cultura nacional, atorgant-los un estatus que abans tenien les autoritats règics i els sants religiosos. En aquest article no

Jón Karl Helgason és professor d'Islandès i d'Estudis culturals comparats a la Universitat d'Islàndia. És un dels responsables del projecte Cultural Saints of European Nation States (<https://vefir.hi.is/culturalsaints/>). Aquest article fou publicat, amb el títol «The Role of Cultural Saints in European Nation States», dins Rakefet Sela-Sheffy i Gideon Toury (eds.): *Culture Contacts and the Making of Cultures: Papers in Homage to Itamar Even-Zohar* (Tel-Aviv, Unit of Culture Research, Tel Aviv University, 2011, pp. 245-251). Hi ha un altre article més extens de l'autor sobre el tema: «Relics and Rituals: The Canonization of Cultural Saints from a Social Perspective», *Primerjalna književnost*, 34.1 (2011): 165-189.

refarem la complexa història d'aquest canvi de prioritats, però des del punt de vista de la teoria de sistemes, el canvi pot ser descrit fent referència a la manera en què les institucions democràtiques i el nacionalisme cultural han desafiat les dinasties reials i l'església cristiana en aquestes societats (cf. Leerssen). Pot ser revelador referir-nos a aquests herois nacionals simplement com a «sants culturals» i analitzar-ne el llegat en relació amb conceptes tradicionalment reservats per a la discussió de fenòmens religiosos. El terme *canonització* és ja prou suggestiu en aquest sentit. En les pàgines que segueixen em centraré a descriure de quina manera els sants culturals poden ser vistos com a relíquies (béns), valuoses per a la societat, i com a rituals (eines), instrumentals per a l'organització de la vida en aquesta societat.

NOMS DE SANTS I DEDICACIONS

Un pas habitual en la beatificació d'un sant cultural és donar el seu nom a un lloc o esdeveniment públics. Aquesta és una tradició nascuda en el primer cristianisme i que s'ha mantingut al llarg del temps, com testimonien la basílica de Sant Pere a Roma, Sant Petersburg a Rússia o la St. Peter's School a York. El rebateig dels carrers de París la darrera dècada del segle XVII exemplifica la funció dels sants culturals europeus. En el deixant de la Revolució Francesa de 1789, els revolucionaris van voler disminuir la influència simbòlica de la cort reial i de l'església en la societat: els sants catòlics van ser esborrats de l'almanac i les estàtues religioses van ser tretes de l'espai públic. També es van canviar els noms dels carrers: «El 1791, el marquès de Villette, a

la casa del qual el 1778 havia mort Voltaire, va sol·licitar aprovació formal per canviar el nom del carrer on hi havia la seva casa de Teatins (per l'orde religiós establert allà a prop) al de Voltaire. (...) L'entusiasme de Villette va inflamar el d'altres. La reialesa i els sants van ser escombrats per autèntics sants republicans (...) i virtuts republicanes» (Ferguson, 1997: 26).

Podem trobar exemples similars en altres països. La plaça Prešeren al centre de Ljubljana, dedicada al poeta romàntic France Prešeren,² es deia originalment de Santa Maria, en referència a l'església franciscana de l'Anunciació de Maria que allà s'alçava.

Els aniversaris d'un escriptor o d'un artista inspiren els oficials municipals o estatals per batejar o canviar el nom d'un carrer, edifici, parc o institució, o per establir un premi en el seu honor. Un dels carrers principals al centre de Copenhaguen, Vestre Boulevard, per exemple, va ser rebatejat l'any 1955 com a H. C. Andersens Boulevard, en el cent-cinquantè aniversari de la mort de l'escriptor danès. La idea d'aquestes tries és mantenir la memòria del sant —el nom pot ser vist com una de les relíquies d'un difunt—, però alhora el rebateig té una dimensió ritual: la gent que travessa o que condueix per H. C. Andersens Boulevard a Copenhaguen pot ser vista com si estigués seguint simbòlicament les passes de l'escriptor. De forma similar, els eslovens que reben el Gran Premi Prešeren a Eslovènia pels seus assoliments extraordinaris en el camp de les arts, o els islandesos que reben el Premi Jónas Hallgrímsson per haver enriquit o d'alguna manera haver servit la causa de la llengua islandesa, tots plegats commemoren el sant d'una manera no pas diferent a la dels catòlics que reben el nom d'un sant quan són batejats.

ICONES I TOTEMISME

Un altre pas en la beatificació d'un sant cultural és la reproducció de la seva cara, cap o cos en un espai públic, o la disseminació en societat per altres mitjans. Aquesta tradició imita la forma en què les imatges de governants i de personalitats religioses han esdevingut una part clau de la cultura europea durant molt de temps, tot guarnint esglésies, places, monedes, bitllets de banc i segells. En temps moderns, trobem tants monuments en viles i ciutats d'Europa que esdevé necessari prendre'n en consideració les històries i les localitzacions. Una subscripció nacional per erigir un monument a un autor o artista al centre de la capital de la nació és, certament, una indicació que la persona en qüestió és elegible per al paper de sant o santa cultural. Hi va haver una subscripció per a l'estàtua de France Prešeren erigida a la Plaça Prešeren, a Ljubljana, el 1905, i n'hi va haver per a l'estàtua de Jónas Hallgrímsson que va ser inaugurada al centre de Reykjavík l'any 1907. El nombre i la densitat dels monuments poden ser també significatius. Hi ha, per exemple, dues estàtues centrals de Hans Christian Andersen a Odense, el lloc on va néixer, i dues més a la capital danesa, Copenhaguen, una al Parc Reial, a prop del castell Rosenborg, l'altra a la plaça principal, al costat de l'Ajuntament. Retrats tant d'Andersen com de Prešeren han il·lustrat bitllets de banc. Avui no estan en circulació, però una imatge de Prešeren apareix a l'actual moneda eslovena de dos euros.

Les icones dels sants culturals poden ser considerades relíquies visuals que la societat considera important preservar i exhibir, però també poden ser vistes com un equivalent modern dels tòtems i els

emblemes heràldics (cf. Durkheim, 2008: 113). I els retrats de sants culturals en bitllets i en monedes poden, encara, ser vistos com a referències a un patró-or semiòtic del sistema monetari, conservat en biblioteques i museus, més que no sota les voltes d'un banc central (Helgason).

SANTUARIS I PELEGRINATGES

Un altre pas en la beatificació d'un sant cultural té a veure amb la preservació de les seves despulles, les seves pertinences o la seva casa, i amb el fet que s'encoratgi la gent perquè les vegi. Aquesta forma de remembrança és un paral·lel de la tradició religiosa i política de santuaris i pelegrinatges, inclosos tant el Sant Sudari de Torí com el mausoleu de Lenin a Moscou. Una col·lecció de manuscrits i d'obres d'autors i artistes pot ser sens dubte comparada a les relíquies religioses, i certes seccions de biblioteques i museus poden exercir de forma semblant la funció de santuari. De tota manera, tal com ho assenyalen alguns exemples anglesos i francesos, l'analogia entre relíquies religioses i culturals no és merament simbòlica. Diversos reis, reines i bisbes jauen enterrats a la Collegiate Church de la catedral de Sant Pere, a Londres, alçada pel rei-sant Eduard el Confessor, però també el Poets' Corner n'és el lloc del descans final d'un grapat d'escriptors i artistes, inclosos Spencer, Dryden, Johnson, Tennyson, Dickens, Kipling i Hardy. El primer poeta que va ser dut a aquesta part de l'església va ser Geoffrey Chaucer el 1556. «Essent traslladat a una tomba millor, en el santuari més important de l'Anglaterra catòlica i cristiana, hom li està atorgant el tractament que correspon a un sant o a una persona

venerable» (Pearsall, 1995: 64). El Panteó de París va ser originalment dissenyat com a església dedicada a Santa Genoveva, però durant la Revolució Francesa el van convertir en mausoleu per als francesos distingits. Aquí han estat enterrats Voltaire, Rousseau, Hugo, Dumas, Zola i Malraux, per citar alguns noms. Val a dir que els ossos de René Descartes mai no van anar al Panteó, però ja l'any 1666 una part del seu esquelet va ser repatriat des d'Estocolm sota la supervisió de cartesians il·lustres i tornat a enterrar l'any següent a l'església de Sainte-Genève-du-Mont, a París; «el model –el tractament catòlic dels ossos i les relíquies sagrats– va ser copiat tan al peu de la lletra que fins i tot es pot parlar del reenterrament com a cooptació laica d'un esdeveniment religiós, com un intent de dur la perspectiva científica a un món determinat per la consciència religiosa» (Shorto, 2008: 70).

El lloc de naixement o la casa d'un escriptor o d'un artista preservats o reconstruïts són una altra mena de santuari. Aquesta mena de llocs no tan sols poden conservar relíquies importants, com ara un bressol, un parell de sabates, manuscrits o una taula de treball, sinó que sovint són també presentats com a relíquies en ells mateixos, tot i que llur autenticitat pugui ser qüestionable. Hans Cristian Andersen rebutjà categòricament la idea que hagués nascut a la casa que es presenta com el seu lloc de naixement i que és el nucli del museu Andersen a Odense (Olrik, 1945: 20-39). De forma similar, el lloc de naixement de Shakespeare a Stratford «és una imaginativa reconstrucció d'un edifici històric en el qual William Shakespeare podria no haver-hi nascut» (Rosenthal, 2008: 36). Tot i així, aquests dos llocs atrauen cada any milers de

pelegrins, gent que vol establir un contacte més proper amb els seus ídols culturals. Fins i tot si els santuaris dels sants culturals són rarament vistos com a llocs de miracles o guariments, poden ser instrumentals per a l'«encantament» de polítics nacionalistes, i poden inspirar «pertinença, esperit, adoració dels ancestres i la circulació del tresor cultural» (Verdery, 1999: 26).

DIES DELS SANTS I LITÚRGIES

Una forma més de beatificar un sant cultural és la incorporació del dia del seu naixement o de la seva mort, o d'un dia important de la seva vida, al calendari oficial de l'estat. Els models religiosos i dinàstics inclouen en aquest cas la festa de Nadal, la Setmana Santa i les celebracions del dia de diversos sants, fins i tot el nom mateix dels mesos de juliol i agost. Quan considerem els sants culturals europeus des d'aquest punt de vista, l'exemple de France Prešeren torna a ser d'interès, donat que en la data de la seva mort (el 8 de febrer) s'ha celebrat des de 1944 el Dia de la Cultura a Eslovènia. En les últimes dues dècades, a més, el dia ha estat festa nacional. Un altre exemple és el Día das Letras Galegas, el 17 de maig, que se celebra a Galícia des de 1963. Va ser escollit en referència al 17 de maig de 1863, data de la publicació dels *Cantares gallegos* de Rosalía de Castro, llibre clau de la literatura gallega moderna. De forma similar, el Ministeri de Cultura d'Islàndia va decidir ara fa una quinzena d'anys que el 16 de novembre, dia del naixement del poeta Jónas Hallgrímsson, se celebrés el Dia de la Llengua Islandesa. No és festa oficial, però un bon nombre d'institucions culturals i d'escoles islandeses marquen el dia

amb programes específics relacionats amb la llengua i amb el llegat de Hallgrímsson.

En tots aquests exemples, el rol del sant cultural no es limita a ajudar a organitzar el temps sinó que també inspira litúrgies socials diverses relacionades amb qüestions de nació, cultura i llengua. Els dies dels sants són una magnífica oportunitat per al lliurament de premis, el rebateig de carrers, per posar flors en monuments, per inaugurar obres o exposicions en què se celebra el llegat del sant cultural. En ocasions com aquestes pot ser que es combinin i s'articulin de diferents maneres les diverses formes de beatificació plantejades en aquest article.

CONCLUSIÓ

Quan s'alça una estàtua d'un escriptor o un artista, quan la seva casa es converteix en museu o bé s'escull el seu rostre per a un bitllet de banc, aquests poden ser o no passos importants cap a la beatificació d'aquella persona com a sant cultural. Aquests processos de canonització són complexos i poden variar d'un país a un altre i d'un temps a un altre temps. Cal tenir en compte a quantes formes de beatificació és sotmès l'individu en qüestió i fins a quin punt està essent formalment canonitzat per les institucions públiques. El paper dels sants culturals europeus, tal com ha estat descrit més amunt, pot ser comparat al destí de les obres literàries canonitzades en una cultura. Al seu *Polysystem Studies*, Itamar Even-Zohar assenyala que aquestes obres gairebé mai no circulen en el mercat com a textos integrals: un cop han estat «arxivades al cànon històric», són sovint distribuïdes en forma de fragments textuais, com ara citacions, paràboles breus i episodis. Un

acostament semiòtic a aquests fragments, explica Even-Zohar, no els considerarà «simplement com un estoc neutral, sinó com un que ajuda la societat a mantenir els seus models de realitat, els quals al seu torn governen els models d'interacció interpersonal. Aquests models, doncs, representen una font per a la mena d'*habitus* que prevalen en els diferents nivells de la societat, i ajuden a preservar-la i a estabilitzar-la» (Even-Zohar, 1990: 44). □

Traducció de Jaume Subirana (UOC)

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- DURKHEIM, Émile (2008): *The Elementary Forms of the Religious Life*. Traducció de Joseph Ward Swain. Mineola, Nova York, Dover Publications Inc.
- EVEN-ZOHAR, Itamar (2010): «Culture as Goods, Culture as Tools», dins *Papers in Culture Research*, Tel Aviv, Unit of Culture Research, pp. 9-14 [e-book, accessible a <http://www.even-zohar.com>].
- (1994): «La función de la literatura en la creación de las naciones de Europa», dins Darío Villanueva (ed.): *Avances en teoría de la literatura: estética de la recepción, pragmática, teoría empírica y teoría de los Polisistemas*, Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela, pp. 357-377. [En anglès: «The Role of Literature in the Making of the Nations of Europe», *Applied Semiotics/Sémiotique appliquée*, 1/1 (1996): 39-59.]
- (1990): «Polysystem Studies», *Poetics Today* 11/1: 1-268 [versió electrònica a <http://www.even-zohar.com>].
- FERGUSON, Priscilla Parkhurst (1997): *Paris as Revolution. Writing the Nineteenth-Century*

- City, Berkeley, Los Angeles, Oxford, University of California Press.
- HELGASON, Jón Karl (1995): «Táknrænn gu-llfótur íslenskrar seðlaútgáfu», *Skírnir* 169 (Spring): 211-222.
- LEERSSEN, Joep (2006): «Nationalism and the Cultivation of Culture», *Nations and Nationalism* 12/ 4: 559-578.
- OLRIK, H. G. (1945): *Hans Christian Andersen. Undersøgelser og kroniker 1925-1944*, København, H. Hagerup.
- PEARSALL, Derek (1995): «Chaucer's Tomb: The Politics of Reburial», *Medium Aevum* 64: 51-73.
- ROSENTHAL, Michael (2008): «Shakespeare's Birthplace at Stratford. Bardolatry Reconsidered», dins Harald Hendrix (ed.): *Writers' Houses and the Making of Memory*, Oxon i Nova York, Routledge.
- SHEFFY, Rakefet (1990): «The Concept of Canonicity in Polysystem Theory», *Poetics Today* 11/3 (Fall): 511-522.
- SHORTO, Russell (2008): *Descartes' Bones. A Skeletal History of the Conflict between Faith and Reason*, Nova York, Vintage Books.
- VERDERY, Katherine (1999): *The Political Lives of Dead Bodies. Reburial and Postsocialist Change*, Nova York, Columbia University Press.
1. Es diu poesia escàldica la poesia oral cortesana produïda a Noruega i més tard a Islàndia entre els segles IX i XIV. Es contraposa a la poesia èddica (de caire popular). L'escald (*skáld*) era poeta i guerrer (n. del t.).
 2. El poeta France Prešeren (1800-1849), representant emblemàtic del romanticisme europeu, és considerat un dels grans noms de la literatura eslovena. Prešeren (que publicà dos anys abans de morir el seu únic poemari, *Poesies*) era mal vist per les autoritats austríaques en tant que lliurepensador (en qüestions d'amor i religió) i sobretot pels seus poemes de conscienciació nacional: el que ara és l'himne d'Eslovènia, *Zdravljica* ('Brindis'), va ser censurat en l'edició original de *Poesies*. La seva figura va tornar a guanyar rellevància nacional els últims anys de la monarquia austrohongaresa: el 1905, l'alcalde de Ljubljana, Ivan Hribar, va fer erigir el monument al poeta a la plaça central de la capital eslovena, fet que va ser criticat com a populista per part del principal escriptor i pensador polític de l'època, Ivan Cankar. El 1941, el dia que les tropes italianes ocupaven Ljubljana, Hribar (amb noranta anys, llavors ja retirat de la vida pública) es va suïcidar saltant al riu amb una bandera iugoslava i les *Poesies* de Prešeren al pit (n. del t.).